

ELEMENTS OF ROMANIAN HISTORICAL SYNTAX, ON THE BASIS OF THE TRANSLATION INTO ROMANIAN OF THE BOOK ITHICA IEROPOLITICA – THE SYNTAX OF THE SENTENCE

Carmen Livia Tudor

Assist. PhD., „Alexandru Ioan Cuza” University of Iași

Abstract: This article sets out and discusses, in relation to the current Romanian language, a set of peculiarities related to the sentence syntax encountered in Manuscript 67 at the Library of the Romanian Academy in Bucharest. It contains the entire Slavonic translation of *Ithica Ieropolitica* by the Archbishop of Putna Monastery, Vartolomei Măzăreanu, in 1764. The theoretical reflection in this article is based on our own interpretative transcription activity in Latin alphabet, taking into account the current orthographical rules, of the text *Ithica Ieropolitica*, written in Cyrillic script by the scholarly monk V. Măzăreanu. There are presented the syntactic characteristics existing in the text, considering their correlation with the degree of evolution of the syntax of the Romanian language in the XVIII-th century. It has thus been observed that *Ithica* presents many elements that constitute a norm in the present literary language, but also preserves elements specific to the ancient Romanian language.

Keywords: Romanian historical syntax, interpretative transcription, eighteenth century, norm, current literary language.

Introducere

Prin raportare la limba română actuală, ne propunem în lucrarea de față să stabilim o serie de particularități ce țin de sintaxa propoziției întâlnite în *Manuscrisul 67* de la Biblioteca Academiei Române din București. Acesta conține traducerea integrală din limba slavonă a cărții *Ithica Ieropolitica* despre care am aflat în cercetarea noastră că a fost scrisă și tipărită în anul 1712, „în sfânta și marea lavră Pecerska” din Kiev, autorii fiind un număr de călugări trăitori ai acelei mănăstiri rămași sub anonim. Traducerea cărții a fost efectuată de arhimandritul mănăstirii Putna, Vartolomei Măzăreanu, în anul 1764. Prin dimensiuni și complexitate (cuprinde un număr de 67 de capitole scrise pe parcursul a 232 de pagini), avem de-a face cu un text important în istoria culturii noastre vechi, alături de alte texte aflate în manuscris și traduse în centre mănăstirești din Moldova și nu numai, semnificativ apărute pe fundalul cultural dinamic al secolului al XVIII-lea în care interesul pentru educația în limba slavonă începe să scadă, înmulțindu-se, în schimb, scrierile în limba română.

Reflecția teoretică din prezentul studiu are la bază propria noastră activitate de transcriere în alfabet latin a textului *Ithica ieropolitica*, pe care călugărul cărturar V. Măzăreanu îl redactase în grafie chirilică la Putna. Din această transcriere interpretativă, în elaborarea căreia am ținut cont de regulile ortografice actuale, sunt extrase toate exemplele reprezentative pentru semnalarea și prezentarea elementelor de sintaxă a limbii *Ms. 67*. Am optat în prezentarea caracteristicilor sintactice existente în text pentru o metodologie predominant clasic-descriptivă,

respectând perspectiva impusă de tradiția gramaticii românești academice, așa cum ne este oferită de ultima ediție normativă din anul 2008.

Particularități sintactice din limba *Manuscrisului 67*, o analiză asupra sintaxei propoziției

Selectăm în cele ce urmează doar câteva exemple pentru fiecare din seria de fenomene sintactice pe care le-am identificat ca fiind specifice și definitorii limbii *Manuscrisului 67*, având în vedere corelarea acestora cu gradul de evoluție a sintaxei limbii române în secolul al XVIII-lea. Astfel, am putut observa că *Ithica* prezintă multe elemente care constituie normă în limba literară actuală, dar conservă și anumite elemente specifice limbii române vechi.

1. Subiectul

– Subiectul exprimat prin infinitiv se remarcă după impersonalul *se cade*, având un număr redus de ocurențe: *să cade a împlîndzi tinerețile cele sirepe* (6^r), *nu să cade a ispiti* (11^r), *fără de poruncile lui Dumnedzău nu să cade a o face* (17^r).

– Reluarea subiectului, considerată normă¹, este întâlnită în text în puține situații: *iară cel ce să rușinează a să scula, acela va cădea gios de tot, întru piericiune* (74^v), *iară cel ci iubește pe fratele său, acela întru lumină petrece* (103^r), *cel ci nu priimește adevărul și cela ci nu îndrăznește să spuie adevărul, acela nu iaste prietin credincios* (118^v), întotdeauna, fiind vorba de reluarea unei propoziții subiective care se realizează prin demonstrativul *acela*. Lipsa reluării subiectului constituie o particularitate sintactică frecventă în *Ms. 67*, întâlnită, ce-i drept, și în alte texte din secolul al XVIII-lea: *Cei ci să tem de Domnul nu să vor lipsi de tot binele* (153^r).

– Subiectul inclus este înregistrat în construcțiile incidente și în discursul adresat: *Veselește-te, tînărule, întru tinerețele tale și să te veselească inima ta în dzioa tinereților tale și împlă făr prihană în căile inimii tale și nu întru vederea ochilor tăi și să știi că pentru toate aceste te va giudeca Dumnedzău* (6^r), *așa să petrecem* (6^r), *Acmu, aproape, voiu vărsa mîniia me asupra ta și voiu săvîrși urgiia me asupra ta și te voiu osîndi după calea ta* (8^v).

– Subiectul subînțelese apare atunci când subiectul este exprimat într-o propoziție aflată în relație de coordonare sau într-o propoziție anterioară, iar cel multiplu este realizat prin coordonare copulativă ca în secvențele: *că începutul și împlinirea legii dragostea iaste, așjiderea și legătura săvîrșirii, dragostea cea nefățarnică cătră toți, fără de care nici postul, nici ruga, nici priimirea streinilor în casă, nici însuși milostenia nu pot folosi* (29^v), *Toată cunoștința și înțălepciunea și celelalte săvîrșiri le-au însămnat în punga lor* (154^r).

– Este uzuală și frecventă așezarea după predicat a subiectului: *ne-au spus nouă vădzătoriu tainelor Dumnedzău* (17^v), *Atîta iaste de mare, atîta iaste de puternic, atîta iaste de groaznic Dumnedzăul nostru!* (12^v).

2. Predicatul

– **Predicatul verbal** este exprimat prin verbe predicative și locuțiuni verbale: *Aciaa aduce tinereților prihană și ocară* (141^v), *nu să va apropiia scîrba de inima lui* (154^r), *de-ț vei aduce aminte de acestea, degreabă îți vei ascunde gîndurile, degreabă le vei supune* (197^r), adverbale predicative și locuțiuni adverbiale predicative: *ci de ună vreme că să supun cu totul argintului* (155^v) și interjecții cu valoare predicativă: *Vai orbirii și necunoștinții noastre* (18^v), *Vai fiie, țaro, vai fiie, cetate* (46^v). Elipsa predicatului se realizează în propoziții aflate în relație de coordonare, atunci când predicatul este exprimat într-una dintre propoziții, de regulă, anterioară:

¹ Vezi Constantin Frâncu, *Gramatica ...*, p. 340.

În beserică, ca stăpînul în casă, în sufletul nostru ca un mire în cămară, între drepti, ca un agiutător și apărătoriu, întru cei răi și vicleni iaste frică și cutremur, agiutătoriu celor ci sînt în nevoi, aducătorilor de nevoi răsplătitoriu neuitat (11^r), că ceriul îți iaste scaună și pămîntul așternut picioarelor (35^r).

– Ca specificitate în construcția discursului se evidențiază așezarea predicatului la sfârșitul propoziției: *de cele nevoincioasă să lipsăsc* (4^r), *dacă mă înstreineadză, el pentru acest lucru de părinteasca moștenire, mare strînbătate îmi face* (59^v).

– **Predicatul nominal** – Verbele copulative folosite sunt **a fi** (cel mai frecvent): *că foarte și a multă piericiune // iaste vinovat lucrul acesta* (55^v-56^r), **a se arăta**: *s-au arătat nu lesne înțelegătoare* (3^r), *nevrednici ne-am arătat milii* (19^v), **a rămâne**: *să nu rămînem rușinați* (36^v), **a face**: *te va face strein de ale tale* (170^r), **a numi**: *pre vînzătoriu său îl numește prietin* (79^v), *de te voiu numi cenușe, prah, fum și țără* (95^v), **a ieși**: *ci tot iasă osîndit* (60^v). Numele predicativ este exprimat, în general, prin substantiv: *fiul cel neascultătoriu piericiune iaste* (57^r) sau prin adjectiv: *nevrednici ne-am arătat milii* (19^v), dar există câteva situații când acesta apare exprimat printr-un adverb: *Nu iaste lesne a o înțalege* (3^r) sau printr-un verb la infinitiv: *însuși pre sine să arată a fi tare* (5^r).

– Discursul moralizator, didactic din *Ms. 67* întemeiază tipare sintactice prin care poate fi justificată frecvența situațiilor când numele predicativ apare antepus verbului copulativ: *Tinerețele nici rele nu sînt, nici bune* (6^r), *mincinos iaste* (14^v), *cu cuviință iaste* (48^r), *fiul cel neascultătoriu piericiune iaste* (57^r).

3. Acordul dintre subiect și predicat

Textul prezintă rar cazuri de dezacord între subiect și predicat, un exemplu este dat de situațiile în care se înregistrează anacolutul: *Deci și omul acela, care voiește să agiungă vârful aceștii căi mult dorite, luminate și pre frumoase, i să cade să să împrietinească și să să facă rudenie cu acestea mai sus scrisă, ádecă cu faptele cele bune, care sînt începutula fericirii cei vecinice* (8^r-8^v). Dezacordul apare în acest exemplu ca urmare a intercalării atributivei.

4. Atributul

– **Atributul adjectival** apare în *Ihica* precedat de articolul demonstrativ adjectival atunci când este postpus substantivului determinat: *începutul a fericirii cei vecinice* (8^r-8^v), *aflarea păcii cei dinlontru* (72^v). Atributul adjectival care are și valoare demonstrativă în: *care cărtice s-au făcut spre învățatura copiilor* (29^v), *care lucru iaste nemincinos* (54^v), *întru care dzile v-ați luminat* (90^r). Atributul adjectival demonstrativ cu particula deictică –a se înregistrează în câteva exemple: *dacă iaste despărțirea drumurilor întru acesta feliu* (6^v), *acesta prieteșug nu aduce cuiva nevoi* (122^r), în alternanță cu atributul adjectival demonstrativ fără particula deictică: *acest prieteșug foarte rău iaste* (126^v), *Acest lucru întru adevăr că nu are cuget curat* (160^r), acesta din urmă cu o frecvență mult mai mare în textul supus aici analizei.

– **Atributul substantival** – cel prepozițional cu *a* se regăsește în *Ihica* în contexte de tipul: *Slujitoriu a toată răutatea* (4^v), *începutul a fericirii cei vecinice* (8^r-8^v), *Chipul și asămănarea a dragostii* (17^v), *deși iaste cumplită amărăciune a sufletului* (196^v). Atributul substantival în dativ notează rareori în text ocurențe: *um începe a îmbla ca fii luminii* (57^v). Atributul substantival în nominativ exprimat prin nume propriu, având ca regent un substantiv articulat sau însoțit de un adjectiv articulat cu articol hotărât², este înregistrat într-un număr mic de situații: *ne-au spus*

² Vezi Constantin Frâncu, *Gramatica...*, p. 345.

nouă vădătoriu tainelor Dumnedzău (17^v), iubitul ucenic și prietenul Domnului Ioán Bogoslóvul (17^v), blîndul împărat David (26^v), filosofii Aristotél și Platón (35^v), Mult pătimitoriul Ióv au numit pe osîndire (174^v).

– **Apoziția** se întâlnește în manuscris mult mai frecvent decât atributul substantival în nominativ, de cele mai multe ori exprimată prin substantive precedate de adverbele explicative **adică (ádecă)** și **anume**: *ș-au aflat pre Rafail, îngerul Domnului (26^f), iară într-o vreme era doi frați, anume, Amfión și Anápîi (32^v), pentru că aceasta, ádecă rușinea, ia cea mai frumoasă parte a prieteșugului (118^v)*. Cele mai multe exemple de apoziție identificate în textul studiat înfățișează o apoziție atributivă, și nu una ecuativă³ așa cum se observă și din exemplele de mai sus. Interesant de remarcat este faptul că, în numeroase situații, apoziția are dezvoltare propozițională: *că niciun lucru ca acesta nu iaste așa de înștiințat precum iaste acesta, ádecă cum că iubituriul de argint își dă sufletul în mîna diavolului (150^f-150^v), ci măcar aceste să facă, ádecă să fie bun și să înstreinedze de păcat și de prihană (155^v), că nu iaste lucru nou acesta, ádecă a ieși clevetirea de la zazor și a pierde pre cei nevinovați (181^v), La cunoștință, ádecă cînd să nădăjduiește cineva în mîntea sa (205^f)*.

– **Atributul pronominal** – Cîteva specificități în construcția discursului se evidențiază la nivelul adjectivului pronominal în genitiv, exprimat prin pronume personale, demonstrative, nehotărâte și relative: *precum au fost poroncîdintru început și pentru greșalele lor și începăturile ale tuturor (32^f-32^v), pentru îndreptările acestora sînt linbuși (133^v), ca un iscoditoriu caută și cearcă căderea cuiva (170^f), precum și la nivelul adjectivului pronominal prepozițional, construit cu prepozițiile *de, din și dintre (dintru, dintr-): ticăloșii de noi (27^f), unii dintr-înșii scotea (32^v), nimenea din noi nu va putea să facă voia lui cea sfîntă desăvîrșit (106^f), oricare dintre noi (134^f), dacă nu împlinim pre oarecare dintr-însele (144^f), cevași dintru aceste (208^v)*. Atributul pronominal exprimat prin dativ posesiv adnominal nu se întâlnește în text.*

– **Atributul verbal** este exprimat prin verb la infinitiv (neprecedat de prepoziția simplă *de*), într-un context precum: *Iaste vreme a naște, iaste vreme a muri, iaste vreme a sădi și iaste vreme a dezgropa și a lepăda cele ce-au sădit (214^v)*. Această frază înregistrează, în continuare, și atribute verbale exprimate prin supin: *iaste vreme de ucis și vreme de vindecat, iaste vreme de răsipit și iaste vreme de zidit, iaste vreme de plîns și iaste vreme de dănțuit [...] iaste vreme de îmbrăcat, iaste vreme și de răbdat lipsă, iaste vreme de cîștigat, iaste vreme și de păgubit, iaste vreme de ținut, iaste vreme și de luat, vreme de rumpt și vreme de cusut, vreme de tăcut și vreme de grăit, vreme de iubit și vreme de urît, vreme de războiu și vreme de pace (214^v-215^f)*. Frecvent se întâlnește supinul *de folos* cu funcție de atribut verbal: *să facem cele de folos (23^v), Învățătură tinerilor de folos (50^f), să învețe toată învățătura cea de folos (62^f), cu lacrămile sau la lucru de folos sau la lucru rău, îi fac de le iaste tocma pe voia lor (63^f-63^v)*.

– **Atributul adverbial** este construit cu adverbele *bine, demult, aproape, dedesupt, acmu, gios, sus*, cele mai frecvente dintre acestea fiind *bine* și *aproape*: *după atîta facere de bine (19^f), neamurile cele de demult (22^f), stăpîinii cei mari și de demult (63^v), va arde pînă la iadul cel mai de dedesupt (67^f), răspunde celui de-aproape al tău (71^v), ce feliu de putere au fost la muncitorii cei de demult (80^f), ca pre un organ a facerii de bine spre slujba și folosul celui de aproape (154^v), ca un întraripat zburînd de la cele de gios la cele de sus (220^v), apoi ce roadă îți va aduce fiie smireniia această de acmu (224^v)*.

5. Complementul

³*Ibidem*, p. 169 (Vezi cele două tipuri de apoziții nominale: *apoziția ecuativă* și *cea atributivă*).

Complementele, dar și atributele interne de asemenea, prezintă o frecvență mărită în corpul *Manuscrisului 67*, conferindu-i expresivitatea specifică limbii vechi:

– **Complementul direct** este exprimat prin substantive și substitute ale acestuia precedate de prepoziția *pre*. Joncțiunea cu prepoziția *pre* (și în varianta disimilată *pe*, mai puțin frecventă, înregistrând un număr de 199 de ocurențe față de *pre* care este utilizat de peste 700 de ori) se folosește consecvent în text: *să cercetăm pre cei sirimani și pre văduve* (15^f), *ș-au priimit fecior de suflet pre un copil strein pre care vra să-l facă diiadoh bogăției sale* (58^f), *pentru ce pierdzi și pe sine și pre mine?* (185^f). Reluarea și anticiparea complementului direct prin forme atone ale pronumelui personal se regăsește adesea în text: *nici otrava n-o dau pînă n-o îndulcesc cu miere* (129^v), *pre părintele cel rău și necurat l-or urî feciorii* (186^v), *pre nime nu fac vinovat pentru că răutatea toți în grabă o deprindem* (193^f). Există, în schimb, situații mai rare în care complementul direct apare, pe de o parte, introdus prin prepoziția *spre*: *Amu ochii miei or fi deșchiși și urechile mele or asculta spre rugăciunile locului acestuia* (35^f), *în multe chipuri ne-au învățat spre aceasta* (84^v), pe de altă parte, exprimat prin infinitiv: *cînd începe a grăi pentru tinerețe* (3^v), *cu care s-ar putea a răsplăti* (35^v) *acii nemărui nu știu a să supune* (56^v).

De regulă, topica complementului direct este cea normală, antepunerile și dislocările acestuia, precum și ale altor complemente, sunt specifice limbii savante vechi, având un rol emfatic: *Toate le vede* (12^v), *Adevărul și giudecată pacinică să giudecați în porțile voastre* (77^f), *Pacea mea dau voao* (106^v).

– **Complementul indirect** – Verbele *a ajuta*, *a crede*, *a răsplăti*, *a pizmui*, *a urma* etc. cer, de regulă, un complement indirect⁴: *știie Domnul a ne agiuta la trebuințele noastre, precum au agiutat lui Costantin Tivérii* (163^v), *să nu credzi nici sufletului tău* (200^v), *răsplătind va răsplăti fieștecăruia după faptele lui* (209^f), *au nu gîndești că pizmuiești oilor lui Hristós* (32^f), *să urmedze chipurilor și faptelor smireniei* (101^v). *Manuscrisul 67* conservă, ca elemente în construcția complementului indirect, prepozițiile *a* sau *la* cu valoare de dativ, identificate în puține contexte precum: *că a mulți li să va dzice* (13^v), *crește mîndria la cei simeși și răutatea la cei zavisnici* (138^v). De asemenea, rare sunt cazurile când acesta poate fi contextual exprimat prin supin: *Vrednici de plîns întru adevăr sîntem, de plîns și de lacrimi și de străgare și de mare tînguire* (19^f), dar cu o frecvență mai mare se înregistrează secvențele în care este exprimat prin infinitiv: *să ne silim a petrece viața noastră cu fapte bune* (8^v), *să te deprinzi a iubi pre Dumnedzău* (29^v), *că sîntem datori a le cîștiga averea* (161^v). Complementul indirect poate fi cerut de substantive ca *slavă* și *cinste* în: *Lui Dumnedzău de la noi slavă și de-a pururea cinste* (2^f), *Cinste cetii besericești* (30^f), *Sfirșitul aceștii cărți și lui Dumnedzău slavă* (227^f).

Reluarea sau anticiparea complementului indirect este vizibilă în numeroase exemple: *ca să-i facă lui împiedecare* (39^v), *Cele ce nu-ți voiești ție, nici altuia să nu faci* (173^v). În ceea ce privește topica acestui tip de complement, observăm că apare rareori antepus regentului: *Învățătură tinerilor de folos* (50^f).

– **Complementul de agent** este introdus prin prepozițiile *de la* și *de*: *și toate faptele sale nu de dinsul să să cerce* (6^f), *E ca acela care iaste mărturisit de gheografii cei vechi și de cei noi, numele muntelui acela, Étna* (32^v), *Să nu dzică cineva că acest lucru proslovit au fost chiar numai de la Dumnedzău* (192^v). **De cătră** nu introduce în text un complement de agent. Rareori, această parte secundară de propoziție precede regentul: *și toate faptele sale nu de dinsul să să cerce* (6^f), *de la Dumnedzău sînt orînduiți* (43^v), *iară de la cei den afară fu vădit* (135^f).

⁴ Această situație este întâlnită în textele „tălmăcite” din slavă sau din latină sau în cele originale, creații ale cătărarilor vremii. Cf. Constantin Frâncu, *Gramatica...*, p. 353.

- **Circumstanțialul de timp** se exprimă, după cum unele secvențe o atestă în *Ihica*, prin:
 - a) substantive precedate de prepozițiile **până în**, **până la** sau **în**: *să te veselească inima ta în dzioa tinereților tale* (6^r), *să nu-l lăsăm, ci până la sfârșit să ținem prieteșugul cu dînsul* (119^r), *apoi acel glas la rari dintre noi nu petrece pînă în veac* (187^r);
 - b) adverbe de timp, scrise în multe contexte în formele lor uzual populare, uneori însoțite de prepoziții. *Acum* este înregistrat în variantele **acmu** (cel mai frecvent), **acuma** (o ocurență) și **iamu** (3 ocurențe): *De-acmu să nu mai dormităm* (28^r), *Acuma am ales și am sfințit casa* (35^r), *Amu ochii miei or fi deșchiși și urechile mele or asculta* (35^r). Alte forme care ne-au reținut atenția prin faptul că întregesc expresivitatea textului supus aici studiului sunt **atunce**: *părinții noștri încă să și bucură atunce* (201^v), **astădzi**: *astădzi voiu da rugăciunea me* (143^r), **mîni**: *iară mîni te vei atinge de necurătenie* (224^v). Semnalăm și prezența adverbului specific limbii române vechi **oarecînd**: *Au fost oarecînd un om care au grăit înțăleptește* (193^r). Locuțiuni adverbiale de timp specifice limbii române vechi, care apar înregistrate în text, sunt **de cu vreme**: *Să ne silim de cu bună vreme ca să împlinim chemarea noastră* (21^v) și **fără de vreme** „devreme”: *cînd vorbești cu îndrăzneală sau fără de vreme* (72^r);
 - c) verb la infinitiv (în puține ocurențe): *frumos și drag iaste trandafirul pînă a nu-l zmulge din spini* (53^r), *pînă a fi tatăl său viu să fie lipsit de moștenirea părintească* (61^r);
 - d) verb la gerunziu (în puține ocurențe): *Fericiți vor fi robii acia, pre carii viind Domnul îi va afla priveghind* (86^r).
- **Circumstanțialul de loc** este introdus, cel mai adesea, prin adverbul relativ **unde** (*pe unde, de unde*) care este și element de relație în frază: *Și de unde vine o răutate ca aceasta?* (4^r), *pentru că de unde nu nădăjduim, de acolô de multe ori sîntem furați* (28^v). Se înregistrează în text adverbele **acolô** și **aici**, însoțite sau nu de prepoziții, cu funcția sintactică de complement circumstanțial de loc: *veți dzice muntelui acestuia treci de aici acolô și va trece și nimică nu va fi voao cu neputință* (13^r). Locuțiunile adverbiale **din (în) dreapta** și **în stînga** au și acestea în text funcția sintactică de complement circumstanțial de loc: *ca să nu călătorim nici în dreapta, nici în stînga* (28^v), *Nu-l pune din dreapta ta, ca să nu cerce cîndva scaunul tău* (128^v). De asemenea, complementul circumstanțial de loc este exprimat și prin substantive precedate de prepoziții: *tocma pînă la ceriu îl înalță* (5^v). Topica complementului circumstanțial de loc este liberă, multe situații îl prezintă însă antepus verbului: *tocma pînă la ceriu îl înalță* (5^v).
- **Circumstanțialul de mod** este reprezentat de adverbul relativ **cum** (*după cum, de cum, precum*): *după cum am dzis* (4^v), *Într-acel chip iaste precum îl socotești tu în mintea ta* (11^v). Complementul circumstanțial de mod este redat și prin:
 - a) adverbe și locuțiuni adverbiale de mod, de tipul *bine, rău, frumos, lesne, în scurt, întru adevăr, cu de-a sila*, etc. Varianta **aievea** adverbului *aievea* cu funcția de complement circumstanțial de mod cunoaște în text un număr mare de ocurențe: *atît cît chiar aieve s-au împlinit cuvîntul prorocului* (152^r);
 - b) adverbele de mod formate prin derivare cu sufixul *-ește* sunt înregistrate rareori în *Ithica*: *că Bibliia să chiamă lătinește, iară grecește Vivliia, iară slovenește să chiamă de obște, ádecă Cărți* (70^r), *însă ea fiind nevinovată răbda bărbătește și adesa își rădica ochii spre ceriu* (184^v), *au fost oarecînd un om care au grăit înțăleptește* (193^r);
 - c) adverbul *foarte* folosit și cu funcția de complement circumstanțial de mod, nu doar ca morfem al superlativului: *iară orînduielii omeneshi foarte să supun* (29^r), *s-au îngrășeți s-au îngroșat și foarte au călcat cuvintele mele* (157^v);

d) substantive însoțite de prepoziții: *însă la școală va fi blînd ca mielul* (62^v), *să ajungă ca o pasăre în laț* (144^f), *și așa vom trăi cu pace și fără de tulburare* (203^v);

Complementul circumstanțial de mod comparativ se construiește prin *decît* atunci când se exprimă inegalitatea: *iară mai vîrtos decît toate jertva și rugăciunile sînt priimite lui Dumnedzău* (15^f), *care lucru iaste mai mare decît toată arderea cea de tot* (29^v) și prin *ca* pentru a exprima egalitatea: *de ar fi cineva răhntoriu, tocma ca Pétru* (13^v), *acesta iaste nesățios ca și moartea* (14^v). În privința topiciicomplementului circumstanțial de mod, înregistrăm situații în care acesta este antepus verbului: *Cu grăbnicie ca cu o măhramă legîndu-i* (3^v), *foarte puțin să vorbim* (72^v), *întru acest chip vom cîștiga* (72^v).

– **Circumstanțialul de cauză** se realizează în multe secvențe din text prin locuțiunea adverbială **drept aceea** (*drept aciia, drept aceia*): *tu ești cuprins de căruntețe, iară eu încă nici barbă nu am, drept aceia ale tale cîte le-ai dzis, toate sînt adevărate și drepte* (60^v), care se află însă în concurență cu locuțiunea adverbială **pentru aceea** (*pentru aciia*): *unul ca acela au fost Isăv, a căruia zăbavă era cu fierăle, pentru aciia s-au și lipsit de blagoslovenia părintească* (39^v). Un rol important în redarea complementului circumstanțial de cauză îl joacă substantivele și substitutele acestora, adjectivele sau verbele la gerunziu. Cele mai frecvente prepoziții care însoțesc substantivul sunt *din, dintru, de, pentru*: *și nici să tulbură pentru a sa defăimare, ci pentru a noastră pierire* (13^f). Numeroase exemple ne sunt furnizate de verbe la gerunziu: *și așa fiind amăgit, însuși pre sine să arată a fi tare* (5^f), *nu te-am învățat pentru că tocma la vremea aceia feind tu mic, nu-mi era cu puțință să te învăț* (60^f).

– **Circumstanțialul de scop** își confirmă prezența în Ms. 67 prin substantive și substitute precedate de prepoziții, cele mai frecvente fiind **pentru, spre, întru**: *să nevoiesc pentru oarecare fapte bune* (9^f), *Cine au fost ispitit de dînsul și s-au săvîrșit și ca să fie spre laudă* (156^f), *iar întru pomenirea unii fapte ca aceia, locul acela face niște flori foarte frumoasă* (33^f). Cu funcție de complement circumstanțial de scop, pot fi analizate și locuțiunile adverbiale **pentru aceasta, pentru aceia (pentru aciia), într-adins**: *Pentru aceasta, tot cela ce vra să fie mai bun, iaste datoriu să urmedze celor mai bune* (6^f), *Pentru aciia, dară, să ne silim a petrece viața noastră cu fapte bune, pînă a nu veni cătră noi glasul acela dzicînd* (8^v), *Drept aceia, măcar cei tineri să știie cinul dumnedzeeștilor cărți și Scripturi, într-adins le-am pus aici pe rînd* (70^v).

– **Circumstanțialul instrumental** îl recunoaștem prin prezența unor substantive și substitute ale acestora precedate de prepozițiile **cu, din, dintru, prin, printru**, în contexte precum: *Cu ruga noastră de-a pururea dzicem cuvîntul prorocului* (162^f-162^v), *Aici dzicem pentru credința cea mărturisită din fapte* (13^v), *iară noao dintru aceasta ne urmează o vindecare foarte aleasă și de mult folos* (131^v), *că toate neagiunsurile minții noastre prin beșie să descopăr* (138^f), *printr-înșii ați cîștigat împărăția și printr-aciia vi să deșchid voao porțile cerești* (31^v).

– **Circumstanțialul sociativ** este exprimat cu ajutorul substantivelor sau substitutelor precedate de prepoziția **cu** și locuțiunea prepozițională **împreună cu**: *nici bea vinul tău cu păcătoșii* (42^v), *Nu rîde cu dînsul ca să nu te doară inima* (53^f), *ca să nu fie împreună cu ucigașii de oameni* (105^f), *să vadză de vor petrece și la nevoi împreună cu dînsul* (123^f).

– **Circumstanțialul de relație** este redat prin substantive sau substitute precedate de prepozițiile **la, cu, pentru, întru, spre**: *Aici dzicem pentru credința cea mărturisită din fapte, că ce folos iaste [dzice Iăcov apostol] dacă are cineva credință, iară fapte nu are* (13^v), *Întru aceasta înțălegem că l-am cunoscut pre Dînsul, dacă vom păzi poroncile lui* (14^v), *Spre aceste răspundzu că o dragoste sau o ne iubire ca aceasta urmează din patimi [care să numește antipatia și simpatia], iară nu urmează dintru cunoștință* (114^f-114^v). Semnalăm situațiile în care

complementul circumstanțial de relație are ca regent un adj.: *acela iaste slobod la linbă și aruncă cu mânule* (138^v), *să cade, dară să fiți întregi cu mintea* (57^r), *cîini învățați bine la vînat* (132^v). În ultimul exemplu, complementul circumstanțial de relație este exprimat prin verb la modul supin. Următoarele contexte atestă complementul circumstanțial de relație redat prin substantiv în cazul dativ cu adjectiv ca element regent: *Nevrednici ne-am arătat milii lui Dumnedzău* (19^r), *să ne arătăm vrednici iubirii lui* (20^v), *pre carii nu i-am făcut vrednici mesii mele* (92^v).

– **Circumstanțialul concesiv** apare înregistrat în text de puține ori, fiind introdus prin locuțiunea prepozițională **cu tot** (*cu toți*, cu o singură ocurență): *și atunci piere minciuna și fără de voia ei, cu toți apărătorii ei* (75^v) și de adverbul **măcar** (de asemenea, cu o singură ocurență): *ci de-ar fi trăitori și printr-alte țări, măcar cît de departe, ei tot așa or fi* (116^r). Rar, este exprimat prin gerunziu: *măcar că era foarte tineri și la toată desfătarea [pentru că era neam de împărat] crescūți, fiind încă tineri de vîrstă, însă au cădzut în mari nevoi și în gre robire* (192^r), *iară eu sînt unul născut fiu al lui și el încă acmu, viu fiind, m-au lipsit de averile sale* (58^r). Se înregistrează însă un număr mare de ocurențe ale propoziției concesive.

– **Circumstanțialul condițional** nu este introdus prin elemente de relație specifice și cunoaște puține ocurențe, fiind exprimat în special la nivel de frază. În propoziție, apare redat prin verbe la gerunziu, însă de cele mai multe ori poate avea și alte valori (temporală, modală etc.): *tocma la vremea aceia fiind tu mic, nu-mi era cu puțință să te învăț* (60^r), *iată și corabiile mari fiind și învăluite de mari furtuni, le întorc cu o cîrmă foarte mică încotro îi iaste voia cîrmaciului* (73^r), *Greșind cel bogat, are mulți sprijinitori și agiutători și-l îndreptadză* (126^r).

– **Circumstanțialul opozițional** apare construit printr-un substantiv sau un substitut al acesuia precedat de locuțiunea prepozițională **în loc** sau **în loc de**: *în loc de blagoslovesniie, blăstem își câștigă de la părinți* (36^r), *în locul aceluia să făgăduiește cu a da un stăpîn ocăritoriu* (46^v), *pentru că în loc de certare încă i-au netedzit pe cap cînd au greșit* (55^r), *în locul mîndrii să cercăm smirenii și în locul averii cei rele, a jăfuirii și a iubirii de argint, să cîștigăm îndurarea, milostenii și iubirea de oameni, în locul necurăției și a stricării de feciorii și, în locul pizmii și a urîciunii, să cîștigăm dragostea și pacea cătră toți* (85^r-85^v), *în loc de moarte, l-au legat de un copaciu* (179^v).

– **Circumstanțialul cumulativ** se exprimă prin substantive și substitute precedate de locuțiunea prepozițională **deosebit de**: *căci că Domnul nostru Iîsus Hristós, deosebit de alte învățături multe, cu al său chip ne învață pre noi ce cinste să dăm părinților noștri* (34^r), *și adevărat că curățeniia iaste ca un crin, care deosebit de albiciunea lui aduce Domnului un miros foarte bun și frumos* (140^r), și prin adverbul **decît**: *Au nu toate aceste și încă și mai multe decît aceste pătimim?* (9^v), *Pentru aceia și aici pătimim atîte nevoi și nici acoló ticăloșii de noi nu vom moșteni vecinicile bunătățiși decît aceasta ce-a fi mai ticăit* (27^r-27^v). Ambele situații prezintă componente circumstanțiale cumulative cu valoare exceptivă.

– **Circumstanțialul de excepție** cunoaște un număr redus de ocurențe și este exprimat prin substantive sau substitute introduse prin locuțiunile prepoziționale **deosebit de**: *ci ei toți [deosebit de unul] i s-au rugat să-i ierte că n-or merge* (123^r), *Domnul nostru Iîsus Hristós, cu cinci pîini și cu doi pești, au săturat cinci mii de norod, deosebit de femei și de copii* (148^r) și **fără numai**: *că nici otrava n-o dau pînă n-o îndulcesc cu miere, așa nici cu răutate nu amăgește pre nimine, fără numai cu cuvinte dulci și amăgitoare, adecă supt chipul păcii cei cu fapte bune* (129^v), *nu iaste altceva fără numai faptă îngerească* (139^v).

6. Relația de coordonare între părțile de propoziție

Coordonarea copulativă este foarte frecvent întâlnită în manuscris atât la nivelul propoziției, cât și al frazei. Pe lângă conjuncțiile *și*, *nici* și corelativele *și ... și*, *nici ... nici*, mai poate fi recunoscută locuțiunea *numai ... ci și*. Reprezentăm aceste raporturi de coordonare prin câteva exemple: *viița noastră iaste grea și rece și scârbelnică și desfătăță* (6^v), *ci de ună vreme că ești și cald și rece, nici ești cald, nici rece* (79^f), *Nici rău, nici bun nu iaste* (52^f), *aceluia i să cade nu numai cu cuvîntul și cu linba, ci și cu inima și cu fapta să iubească pre cel de aproape* (105^f), *atîta cît nu numai pre prietini, ci nici însuși pre sine nu să pot cunoaște* (119^v). Făcând dificilă alegerea între subiect multiplu și complement sociativ, *și cu* se întâlnește într-un context singular: *Gura și cu inima, nici să voim la vreun lucru îndoit* (79^v). Și apare, de asemenea, în structura formulei corelative *atât ... cât și*, cu un număr redus de ocurențe: *iară la tălcuiri atîta au fost desăvârșit cît și alte țări să minuna de dînsul* (3^f).

Coordonarea prin juxtapunere este întâlnită într-un număr redus de situații, în general atunci când se enumeră mai mult de doi termeni: *lîngă care șad toate bunătățile cele socotite, ádecă: cinstea, bogăția, liniștirea, desfătățile, răcoreala cea de multe feliuri* (7^v) sau: *Gol, părăsit, ocărît, plin de rane, împuțit, șazînd pe gunoiu, pe hreascuri, lipsit de robi, de avuție, de dobitoace, de feciori și de lăcaș, toate acestea cu bună oserdiie le-au răbdat acest fericit cu tăriie sufletească* (86^v).

Raportul de coordonare disjunctivă este marcat prin conjuncțiile *au, sau, ori*: *Oare de bucuriie iaste au de scîrbă ce vii să cîștigi de aici, oare răcoreală și mîngiere au scîrbă și strîmtoare?* (126^v), *așa ne învățăm și la deprinderea firii sau de la dascăli sau de la vîrstnicii noștri* (52^v) și *orici ne să va întîmpla ori moarte ori vîiață* (36^v). Sunt semnalate, uneori, și combinațiile unor astfel de conjuncții, în secvențe alăturate: *deci, știind de aceasta, să cade dar copiilor ori în casa lor au în școala cea mare să să silească și să învețe toată învățătura cea de folos* (62^f), *vorbește ori lucruri de fală ori de îndrăzneală sau de prihană sau cele ce nu să cad a le crede* (72^f).

Coordonarea adversativă își găsește rare reprezentări în *Ithica*, realizându-se atât prin conjuncțiile *iar (iară), dar (dară), ci (ce), însă*: *Iertați-mă părinți, pentru că eu din userdiie, iară nu dintru îndrăzneală arăt acestea!* (53^f), *În scurt, dar frumos au dzis Aristotél, filosoful, pentru firile și obiceiurile celor bogăți* (155^f), *pentru că dăruiește nu cu mînule, ci cu iubirea de oameni* (12^f), *puternică iaste dragostea ca și moartea, însă fără de nădejde* (22^v), cât și prin construcțiile *nu numai ... ci și, nu numai ... ci nici*: *după aciaa nu numai de tăriie, ci și de ochi fu lipsit* (82^f), *nu numai sfaturile lui, ci nici însuși faptele lui n-am păzit* (19^f).

În ceea ce privește raportul de coordonare conclusivă, acesta poate fi întâlnit în textul studiat doar la nivel de frază.

BIBLIOGRAPHY

- Coșeriu, Eugen, *Omul și limbajul său. Studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii și lingvistică generală*, antologie, argument și note de Dorel Fânaru, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 2009.
- Dragoș Elena, *Elemente de sintaxă istorică românească*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1995.
- Frâncu, Constantin, *Gramatica limbii române vechi (1521-1780)*, Editura Demiurg, Iași, 2009.
- Gheție, I. (coordonator), *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)*, Editura Academiei Române, București, 1997.

- GA2 = *Gramatica limbii române*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, vol. II, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1966.
- GLR2 = *Gramatica limbii române*, vol. II, coordonator Valeria Guțu Romalo, Editura Academiei Române, București, 2008.
- Ms. 67 = Biblioteca Academiei Române, manuscrisul românesc, cota 67, conține traducerea integrală a lucrării *Ithica ieropolitica*, efectuată după slavonă de arhimandritul Vartolomei Măzăreanu, în anul 1764.
- Stan, Camelia, *O sintaxă diacronică a limbii române vechi*, București, Editura Universității din București, 2013.
- Tudor, Carmen, Livia, *Vartolomei Măzăreanu, Ithica ieropolitica (Ms. BAR 67). Ediție de text și studiu filologico-lingvistic*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2018.
- Vieru, Roxana, *Studiu lingvistic asupra Paliei de la Orăștie*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2014.